

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM ONA TILI FANIDAN O‘QUV TOPSHIRIQLARINING METODIK VAZIFALARI

Ra‘no Musurmon qizi Xoliqova

Toshkent Amaliy fanlar universiteti

Pedagogika kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 5-sinf ona tili mashg‘ulotlari o‘quv topshiriqlarining nazariy masalalari xususida to‘xtalib o‘tilgan. Bundan tashqari, ona tili ta‘limida mashq va topshiriq tushunchalarining mazmun va mohiyati va o‘quv topshiriqlarini takomillashtirish va amaliyotga tadbiq etish kabi masalalar yuzasidan fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quv topshiriqlari, mashqlar, metodlar, induktiv metod, deduktiv metod, suhbat metodi, metodik qo‘llanma

Insoniyat sivilizatsiyasining quyi bosqichlarida shaxsni tarbiyalash, unga ta‘lim berishga yo‘naltirilgan faoliyat sodda, juda oddiy talablar asosida tashkil etilgan bo‘lsa, bugungi kunga kelib ta‘lim jarayonini o‘ta qat‘iy hamda murakkab talablar asosida yo‘lga qo‘yish zarurati kun tartibiga qo‘yilmoqda. Shu bois ijtimoiy taraqqiyot bilan uzviy aloqadorlikda rivojlanib borayotgan ta‘lim tizimining vazifalari doirasi kengayib bormoqda. Tabiiy ravishda zamonaviy fan texnika yutuqlaridan samarali va unumli foydalana olish vazifasi namoyon bo‘lmoqda.

Ona tilini o‘qitish sohasiga salmoqli hissa qo‘shgan A.G‘ulomov, Y.Abdullaev, A.Sayfullaev, T.G‘aniyev, M.Sobirova, Sh.Yusupova, T.Yusupova, T.Ziyodova, M.Saidov, O.Oxunjonova kabi metodist olimlarning yaratgan tadqiqot ishlari, metodik qo‘llanmalari, ilmiy maqolalarida uzluksiz ta‘lim tizimi bosqichlarida ona tilini o‘qitish yuzasidan yo‘l-yo‘riqlar bayon qilingan [1,13]. Ulardagi tavsiyalardan bugungi kunda ham maktab ta‘limida ona tili darslarini tashkil etishda zaruriy dasturulamal sifatida unumli qo‘llanilmoqda.

Aslida, “mashq” va “topshiriq” atamalarini bir-biridan farqlash, ularning lingvodidaktikadagi o‘rni hamda ahamiyati haqida to‘xtalish lozimdir. Metodist M.Saidov ona tili darslarida o‘quv topshiriqlarini uch turga bo‘lib, ularni o‘zaro farqlaydi va ko‘pincha, o‘qituvchilar o‘z ish faoliyatlari davomida “mashq”, “topshiriq” va “masala” tushunchalarini bir-biriga qorishtirib yuborish holatlari ko‘p uchrashini ta‘kidlaydi. Shu o‘rinda tilshunos A.G‘ulomovning “mashq ham o‘quv topshirig‘ining bir shakli, ham o‘qitishning muayyan bir usuli” [3,56], degan fikriga qo‘shiladi va topshiriq mashqning bir bo‘lagi, u, asosan, mashqning

shartida o‘z ifodasini topshini, topshiriq mashqqa qaraganda torroq tushunchani ifodalashini e’tirof etadi.

Bizningcha, topshiriq mashqni o‘z ichiga oladi, topshiriqlar o‘quvchini yo‘naltiradi, fikrlashga undaydi; takrorga asoslangan mashqlar ko‘nikma va malaka hosil qilish uchun xizmat qiladi. Shuning uchun maktablarda ona tili darslarida o‘quv topshiriqlari ko‘proq berilsa, o‘quvchilarda ijodiy fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.

Oson qoidalarni darslikdan o‘qish (darslik bilan ishlash) metodi qo‘llanganda, o‘quvchilar misollarni o‘qib, qoidani ko‘rib chiqadilar va uni mustahkamlash asosida mashqlar bajaradilar. Bunday ish usuli yordamida ham qoidani mustaqil ravishda amalda qo‘llash ko‘nikmasi shakllanmaydi.

Har bir metod o‘z imkoniyatlariga ega bo‘lganidek, maqsad va vazifalariga ham ega. Uni tanlashda yangi mavzuni o‘rganish maqsadidan kelib chiqiladi. Bu borada N.Prislonovanning quyidagi fikri e’tiborga loyiq: “Ta’lim metodining nima uchun mo‘ljallanganligi bilimlarni o‘quvchilarga shunchaki yetkazishda emas, balki unda muayyan vazifani hal etishga qiziqish paydo qilish va yangi bilim olishga bo‘lgan ehtiyojni uyg‘otishda ko‘rinadi”[4,78].

Maktabda, odatda, muayyan o‘quv predmetiga tegishli darslik dars jarayonida ham, hatto darsdan so‘ng ham o‘quvchi va o‘qituvchining shu o‘quv predmeti bo‘yicha bilim berish hamda ma’lumot olishning asosiy vositasi, tayanchidir. Shunday ekan, asosiy diqqatni darslikdagi o‘quv materiallarining tarkibi, tuzilishi va, albatta, mazmuniga qaratish kerak. Maktab darsliklarida millat tafakkuri va mafkurasining eng ilg‘or namunalari aks etishi kerak, degan ta’kid, fikrimizcha, “Ona tili” darsliklariga ko‘proq tegishlidir. Ajdodlardan, umuman, insoniyat daholaridan bugungi kungacha yetib kelgan tafakkurning eng ilg‘or mahsuli bo‘lgan maqol, matal, hikmatli so‘zlar, tasviriy ifodalar, iboralar ona tili ta’limining mazmunini tashkil etishi kerak, ulardan onda-sonda emas, balki har darsda, har o‘quv topshiriq tarkibida unumli foydalanish maqsadga muvofiq. O‘z o‘rnida va o‘z vaqtida o‘quvchilar tafakkuriga singdirilgan bu kabi xalqona, milliy durdonalar ularning fikrlarini teranlashtirishga, dunyoqarashlarini kengaytirishga va o‘zlarida hosil bo‘lgan ijodiy tafakkur mahsulini ravon, aniq hamda tushunarli tarzda bayon eta olishlariga zamin yaratadi.

Amaldagi dastur va darsliklar o‘quvchini ona tili ta’limi maqsadiga muvofiq mustaqil izlanishga undashi lozim. Bunday sharoitda darslikning eng muhim qismini nazariy ma’lumotlar bazasi emas, balki o‘quvchiga ona tilimizning son-sanoqsiz imkoniyatlaridan unumli va o‘rinli foydalanishni o‘rgatadigan o‘quv topshiriqlari tashkil etmog‘i lozim. Chunki maktabda ona tili ta’limi tilshunos tayyorlash maqsadini emas, til imkoniyatlaridan keng foydalana oladigan ijodiy fikr yurita oladigan yuksak tafakkur sohibini jamiyatga yetkazib berishni taqozo etadi. Demak,

o‘quv topshiriqlari o‘quvchini mustaqil izlanishga unday olsagina, ularni talab darajasida deb hisoblash mumkin bo‘ladi. Hozirda respublika miqyosida amalda bo‘lgan maktab darsliklaridagi o‘quv topshiriqlarining ayrimlari belgilangan talablarni qondira olmaydi. Chunonchi, ona tili darslarida tez-tez uchraydigan “Matndan ochiq bo‘g‘inlarni topib tavsiflang” kabilarni o‘quv topshiriqlari darajasida baholab bo‘lmaydi, sabab shuki, ular o‘quvchida hech qanday ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qila oladigan yetarli ko‘nikma, malakalarni qilmaydi. Shuning uchun darsliklarning topshiriqlar qismi mukammal, tizimli, puxta ishlab chiqilishi lozim.

Hozirgi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘tilayotgan 5-sinf ona tili darsligi oldingi chiqqan darsliklarga nisbatan ancha mukammalroq tuzilgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. “Ona tili” darsliklarida to‘g‘ri talaffuz va imlo me‘yorlarini ko‘nikma sifatida shakllantirish borasida ko‘plab mashqlar, turli tushuntirishlar beriladi[2,45]. Ammo nutqiy faoliyat davomida ayrim nutq tovushlarining adabiy talaffuzi va imlosini o‘quvchiga o‘rgatish qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaraveradi.

Biror jismoniy harakat avtomatlashish darajasiga yetishi uchun qancha uzluksiz mashq zarur bo‘lsa, muayyan nutqiy malakaning shakllanishiga ham shuncha mashq, harakat kerak bo‘ladi. O‘quvchining og‘zaki nutqi tug‘ilib o‘sgan yeri, oilasi, yaqinlari ta’sirida shakllangan holda maktabga keladi. Ba’zan ularni o‘zlari o‘rganib qolgan holatdan adabiy talaffuz me‘yorlari doirasiga o‘tkazish ancha qiyinchilik tug‘diradi. Bunday sharoitda o‘qituvchi, albatta, fonetika o‘qitish jarayonidagi dastlabki faoliyatni hududiy muammolardan kelib chiqqan holda talaffuzi qiyin nutq tovushlari ustida ishlashga qaratishdan boshlashi zarur. Aks holda, ayrim o‘quvchilar balog‘atga yetganda ham ba’zi nutq tovushlari talaffuzini eplay olmaydigan bo‘lib qolishadi. Bu kabi “nutqiy kemtiklik” madaniy davralarda o‘quvchiga bir umr xalaqit berishi mumkin. O‘qituvchi o‘z vaqtida og‘zaki nutqida muammolari bor o‘quvchilarga alohida e’tibor berib, maxsus talaffuz mashqlari ustida muntazam ishlasa, muammoga o‘rin qolmasligi aniq. Biroq bu borada maktabning amaldagi didaktik ta’lim vositalari (darslik, qo‘llanmalar)da fonetik mashqlarga maxsus o‘rin ajratilmagan.

Keyingi yillarda ona tili ta’limi usullari sifatida induktiv va deduktiv haqida gapiriladigan bo‘ldi. Lekin induktiv usulda nazariy ma’lumotni anglashga vaqt ko‘proq sarflanib, ko‘pincha uni amalda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish uchun vaqt yetmaydi. Hamma mashqlar uchun emas, ayrim til hodisalariga nisbatan induktiv metodni qo‘llash to‘g‘ri bo‘ladi. Masalan, kelishiklar haqidagi umumiy ma’lumotni bolalar tushunishi qiyin. Biror kelishik qo‘shimchasini olgan so‘zlar asosida grammatik ma’nolarni aniqlash, ushbu kelishikning ma’nolari xususida xulosa chiqarish va qismlardan butunga qarab borgani uchun yaxshi anglanadi.

O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlarimiz natijasida umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinf ona tili mashg‘ulotlarida qo‘llangan qiziqarli, noan’anaviy, ijodiy izlanishga asoslangan tilning “Fonetika”, “Leksikologiya”, “Orfoepiya”, “Orfografiya” va “Frazeologiya” bo‘limlariga doir mashq va topshiriqlar orqali, avvalo, o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutq savodxonligini oshirishga, nasriy va she’riy matnlarni ifodali o‘qiy olishiga, muammoli vaziyatlarda o‘zlarining mustaqil fikrlarini bayon etishlari mumkinligi aniqlandi, bu esa bugungi kunda ta’lim-tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Ona tili darslarida o‘quvchilarga adabiy tilning talaffuz me’yorlari o‘rgatilmagan ekan, savodxonlikka, nutq madaniyatiga erishib bo‘lmayligi, o‘quvchining so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rganishi uning to‘g‘ri yoza olishi, shuningdek, ona tili ta’limida fonetika o‘qitishni takomillashtirmasdan nutqiy kompetensiyaga erishib bo‘lmayligi asoslandi. Ona tili mashg‘ulotlarida o‘quvchilarga so‘z boyligini oshirishga mo‘ljallangan, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan maqol, hikmatli so‘z va aforizmlar mavjud bo‘lgan o‘quv topshiriqlari berib borilsa, ko‘proq natijalarga erishish mumkinligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Хамроев Ф.Х. Умумий ўрта таълим тизимида фонетикага доир ўқув материалларининг методик таъминотини такомиллаштириш. Фалсафа фанлари доктори (PhD) дисс. – СамДУ, 2019.
2. Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси. Пед. фан. ном. дисс. авреф. –Тошкент: ТДПИ, 2000. – 25 б.
3. Тўхлиев Б., Шамсиева М., Зиёдова Т. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. –Т., 2010. – 184 б.
4. Yo‘ldosheva D.N. Ona tili ta’limi maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – 168 b.